

EDITORIS PATROLOGIÆ MONITUM.

In admonitione brevi, tomo primo hujus editionis operum S. Gregorii magni (Patrologiæ LXXV) præposita, præfati sumus nonnulla jam excellentissimæ recensione Benedictinæ a nobis addenda fore. In hoc tomo habentur illa adititia, nempe: primo, Benedictionale quoddam beato Pontifici a Kollario in suis Vindobonensibus Analectis vindicatum; secundo, plures (quindecim scilicet) Ordines Romanos quos congregavit et elucidationibus illustravit in suo Museo Italico doctissimus Mabillonius.

Benedictini voluminis prima medietas comprehendebat librum Sacramentorum cum aliis documentis ad liturgiam spectantibus: secunda vero, Commentaria in varios Veteris Testamenti libros. Priorum servamus locum, minime vero posteriorum, qui opportunissime, ut censemus, cedent vicem rebus addendis. Istæ enim sic constituent, cum libro Sacramentorum et documentis hunc sequentibus, amplissimam et pretiosissimam collectionem monumentorum quibus servatur traditio sacrorum rituum pristinæ Ecclesiæ; Commentaria vero ipsa aptius locabuntur ante Paterii Compilationem, Scripturas quoque elucidantem, in tomo sequenti, vice Triplicis S. Gregorii Vitæ, quam, lectori consulentes, omnibus operibus sancti Patris præposuimus.

Claudent volumen Pontificum Romanorum catalogi duo, quorum unus ex Corbeiensi manuscripto sexti sæculi primum editus fuit ab illustrissimo Mabillonio, alter ab Emm. Schelstrato, ex Vaticano codice beati Pontificis cœvo.

PRÆFATIO IN LIBRUM SACRAMENTORUM.

I. Sacramentorum librum cæteris sancti Gregorii Magni operibus ascensemus, non quod primus ipsius fuerit parens (superioribus enim Romanis pontificibus, maximeque Galasio I, debetur), sed quod summa cura meliorem in formam ipsum sanctus Doctor redegerit, ut docet Joannes Diaconus, lib. II, cap. 17. Joanni consentiunt Walafridus Strabo, de Officiis divinis, seu de Rebus Eccl., cap. 22, et alii qui de hoc argumento scripserunt plurimi, ut legere est in omnibus quæ libro Sacramentorum jam sæpius edito præfixæ sunt prælationibus: neque enim placet jam dicta iterare. Gelasianum Codicem primigenium Romæ publicavit primus, in rebus liturgicis versatissimus, Josephus Maria Thomasius, clericus regularis; Gelasiani vero Codicis a Gregoriano discrimen totum est in Orationum quas collectas vocamus varietate ac numero, uti observat noster Mabillonius, de Liturgia Gallicana, lib. I, cap. 2, num. 5.

II. Porro cum ad librum Sacramentorum a sancto Gregorio collectum, correctum, ordinatum, auctum, novis typis edendum nos accingeremus, quem potissimum tot ex Codicibus aut editis aut manu exaratis, qui penes nos sunt plurimi, publicandum eligeremus, diu sollicite quæsitum a nobis et maturo consilio deliberatum.

1º Se offerebat is quem Angelus Rocca ex vetustissimo bibliothecæ Vaticanæ exemplari, ut in præfatione testatur, excudendum curavit, quique in collectione operum sancti Gregorii multoties est recusatus. At de laudati Codicis antiquitate dubios nos fecit, quod observavit Hugo Menardus in præfatione sua, nostræ mox subjicienda. Ad Codicis etiam integritatem non pauca desiderari, omissasque fuisse præsertim Benedictiones, constat ex his quæ in festo sancti Pauli apostoli leguntur: *Præfatio et Benedictio quæ superius*; quod nimirum argumento est olim Benedictiones in libro Sacramentorum existisse, cum tamen in toto volumine ne unam quidem nunc legere liceat.

2º Jacobi Pamelii Editionem, tomo II Liturgicon Ecclesiæ Latinæ, plurimi factam a veris eruditis, intellexeramus tanquam ionibus propiorem, si addimenta parenthesis vel uncinis inclusa omittantur: eam sic expurgatam aiunt convenire cum duobus vetustissimis Codicibus olim bibliothecæ Reginæ Sueciæ scriptis sub Carolo Magno, vel Ludovico Pio ejus filio. Collata est hæc Pamelii Editio cum uno ex laudatis Codicibus, qui nunc in bibliotheca Vaticana numero 1273 asservatur; qua ex recensione nobis compertum est eum a Pamelii edito, etiam sepositis omnibus quæ intra parentheses includuntur, sæpe discrepare, non in verbis tantum, sed etiam in Collectis aliisque Orationibus; imo in officiis integris.

3º Sancti Eligii Codicem a nostro Hugone Menardo evulgatum, ac notis observationibusque illustratum, maxima apud eruditos auctoritate valere minime nos fugiebat. Et sane perpensis omnibus æquiori lance, nullum ipsi vel ob antiquitatem, vel ob integritatem, præferendum duximus, lecta quam Editioni suæ vir doctissimus præfixit præfatione. Ut autem hunc præ cæteris Codicem, ederemus, id nos potissimum movit, quod nulli alteri aptari potuissent Menardianæ observationes et notæ, quas melioribus formis recudere, rei tum sacræ tum litterariæ non parum intererat. Ex tam copiosæ videlicet exquisitarum annotationum suppellectilis accessione, plurimum aut utilitatis aut voluptatis studiosum lectorem percepturum haud dubitamus. Ut autem factius et expeditius inveniri possint (quandoquidem illas columnis pro more nostro subjicere integrum non erat, propter nimiam plurimarum prolixitatem), eas seorsim excusas numeris distinguendas censuimus; et in libro Sacramentorum singula, quæ iis notis illustrantur et ornantur, totidem numeris in margine scriptis indicavimus (1).

III. Quoniam vero post Hugonem Menardum multi de rebus liturgicis egregie scripserunt, in his eminentissimus cardinalis Joannes Bona, Josephus Maria Thomasius jam laudatus, Joannes Fronto sanctæ Genovefæ Parisiensis canonicus regularis, ex nostris Joannes Mabillonius, qui liturgiam veterem Gallicanam pene e tenebris eruit, et Edmondus Martene, qui de Ecclesiæ ritibus tria edidit volumina, in quibus quidquid præsertim ad sacramentorum administrationem pertinet diu et fuseque pertractat, quæcunque ex

(1) In hac nostra editione numeri habentur inter parentheses textui insertas. Edit.

eorum lucubrationibus colligere licuit a Menardo prætermissa, unde argumento proposito nonnihil lucis affulgere posset, ea in notulis ad columnarum calcem attextis observare curavimus.

IV. Consulimus etiam plurimos Codices manu tantum exaratos, de quibus perpauca hic attingemus et breviter delibabimus.

Codicis Reginae Sueviæ ante annos octingentos descripti variantes lectiones omnes, collatione facta cum Pamela Edito collegimus, unde utriusque discrimen in multis advertimus. Certe ipso in lumine Codex ordinationes episcoporum, presbyterorum et diaconorum exhibet ante Natalis Christi vigiliam; quæ omnia desunt apud Pamela, ut de cæteris taceamus. Exaratum fuisse pro Ecclesia, ubi celebris erat sancti Chlodoaldi memoria, et quidem in agro Parisiensi, inde conjicimus quod in oratione, *Libera nos, quæsumus*, quæ post *Pater noster* dicitur, recitatis nominibus sanctorum Apostolorum Petri et Pauli atque Andreae, addatur: *nec non et beato Dionysio martyre tuo atque pontifice, cum sociis suis Rustico et Eleuthero et beato Chlodoaldo*; hinc vix dubitamus olim hunc Codicem pertinuisse ad ecclesiam Novigenti, vulgo *Saint-Cloud*, prope Parisios.

Cum hoc regio Codice de antiquitate certare potest Calensis, seu Codex parthenonis beatæ Mariæ de Calis: hic ad nostram Editionem proprius accedit, at contractior est, et pauciora continet festa.

Superiores omnes ætate vincere videntur duo Theodericenses, seu monasterii sancti Theoderici non procul a Rhemis. Prior notatus 62, ob figuras quibus ornatur spectabilis, scriptus creditur Octavo sæculo desinente, vel ineunte nono, quod in eo fiat mentio erutorum Leoni papæ III oculorum, tanquam facinoris non diu antea perpetrati. Sic enim legitur: *Benedictio ad signum faciendum*, etc. *Missæ de inventione sancti Stephani, quando Romani propter invidiam tulerunt oculos domino Leoni papæ*. Sedit hic ab anno 190 ad 816. Vim autem passus ab æmulis creditur anno 799. Hoc in Codice præmittuntur ordinationes lectoris, etc., subdiaconi, diaconi, presbyteri, episcopi. Sequuntur benedictione longe plures quam in vulgato Benedictionali, et in Editione Menardi. Post Orationem specialem exomologiam seu confessionem, et plurimas alias, subjicitur *Missæ de Transfiguratione*. Sucedunt *Præfatio, Communicantes*, etc. Postea legitur, *nono Kal. Januarii in vigilia de Natali Domini*, etc. Eodem in Codice ad marginem designantur quæ singulis in Missis cani debeant, ut in Antiphonario præscribitur: exempli gratia, prima Natalis Domini *Missæ assignatur Antiph. Dominus dixit ad me, Psalm. Quare fremuerunt, Resp. Iecum principium, Vers. Dixit Dominus, Allel. Dominus dixit ad me, Offert. Lætentur cæli, Vers. Cantate Domino, Communio in spendoribus*.

Alter Codex Theodericensis, notatus 63, ejusdem fere videtur ætatis. Scriptus procul dubio fuit ad usum monasterii beatæ Mariæ Suessionensis; nam ibi legitur: *Memento, Domine... famularumque tuarum omnis congregationis beatæ Dei Genitricis Mariæ, sanctorumque confessorum Medardi et Eligii*. Tres in partes dividitur, quarum ultima Præfationes continet. In utroque Theod. plurimæ sunt Missæ, ut nunc dici solent, votivæ, quæ in Editis non exstant, ut de *Humilitate, de Misericordia, de Fide, Spe et Charitate*. Sex habentur Missæ pro Abbate vel Congregatione. In Ordine ad benedicendam abbatem, nihil de mitra, baculo pastorali, annulo; nihil denique legitur de pompa quæ hanc nodie benedictionem comitatur. Continuo sequitur Missa pro puero die oblationis suæ, scilicet juxta regulam sancti Benedicti, cætera omnia ut proxima. Ex his duobus Codicibus antiquitate spectatissimis liquet non semper pro recentioribus habendos hujusmodi sacros libros, qui ampliores sunt. Hos codices describi jussit illustrissimus Ecclesiæ princeps Carolus Mauricius le Tellier, Rhemorum archiepiscopus et dux, atque ad transmittendos curavit, cui multa alia debemus.

Laudatis Codicibus ætate quidem inferior est Gemeticensis quo usi sumus, et elegantia et integritate nulli cedit. In ignoto Angliæ monasterio Benedictini ritus in honorem sanctæ Dei Genitricis, et sanctorum apostolorum Petri et Pauli constructo exaratus est anno millesimo, aut liquet ex fectorum mobilium tabula; monasterio vero Gemeticensi dono datus a Roberto præfati cænobii Anglicani prius abbate, tunc Londinensi episcopo, anno 1045, deinde Cantuariensi archiepiscopo, qui sede sua pulsus, cum Roma, quo religionis causa perrexerat, reverteretur, Gemetici obiit die 26 Maii an. circiter 1052. Hoc in Codice plurima desunt quæ in Vulgatis legimus. Sane libri hujus Anglicani magna præ cæteris habenda ratio videtur, quia Ecclesia Anglicana ab ipso sancto Gregorio liturgiam statim sacrosque ritus accepit, cum tardius Ordo Romanus in omni Ecclesia Gallicana obtinuerit, hoc est Pipini et Caroli Magni temporibus.

Neque tamen omnes illius Codicis aut aliorum differentias exhibere integrum fuit; alioquin in immensum opus hoc excrevisset. Nam librum Sacramentorum suos in usus ita concinnarunt Occidentales Ecclesiæ, additis et detractis nonnullis, ut vix duo Codices antiqui prorsus similes reperiantur. Plura de hoc argumento suppeditavit noster Edmundus Martene, qui libro de antiquis Ecclesiæ Ritibus, tom. 1, de administratione sacramenti Ecclesiæ, et incruenti sacrificii celebratione plurimos diversarum Ecclesiarum Ordines, seu Rituales libros exhibet.

V. Quo loco veteres librum Sacramentorum habuerint, patet ex eburneis, argenteis, imo etiam aureis tabulis quibus in nonnullis Ecclesiis vestiebatur. Flodoardus, lib. III Hist. Eccl. Ruem., cap. 9, scribit: *Librum quoque Sacramentorum sub eburneis tabulis auro præsignitis.... contulit*. Eum quasi memoriter addiscere tenebantur olim presbyteri, ut colligere licet ex Burchardo, lib. XIX, cap. 8. *Nunc ergo, o fratres, qui voluerit sacerdotis nomen habere, in primis propter Deum cogitet ut discat ea præ necessaria sunt.... id est Psalterium, Lectionarium cum Evangelis, Sacramentorum librum, etc.* Nec immerito sane, cum hoc ex libro tota fere Christianæ regionis ratio repetatur. Hinc qui pro fide contra hæreticos olim decertarunt, ex solemnibus precibus eo in Codice contentis argumenta deprompsere, puta in controversiis de Incarnatione contra Elipandum, de cultu ac usu imaginum, ac Christi corpore in Eucharistia. Vide Menardi notas 254; et 257. Hæc Postcommunio: *Perficiant in nobis, quæsumus, Domine, tua sacramenta quod continent etc.*, ut in Sabbato quatuor temporum Septembris, laudatur a Gratiano, Consecrat., dist. c. 34, et a Lanfranco, Guitmundo, et aliis realis præsentis aut impugnationibus, aut defensoribus, Unde vero præsertim Augustinus contra Pelagianos divinæ gratiæ necessitatem tuetur, nisi ex Orationibus quibus ejusdem auxilium Ecclesia semper nobis adesse postulat?

Ut autem merito jure ordinem nunc Romanum quem hic liber Sacramentorum exponit ubique tandem obtinuisse demonstratur, satis est illum conferre cum Missalibus Gotico, Francico, et veteri Gallicano quæ edidit Mabillonius, lib. III de Liturgia Gallicana, et cum Sacramentario Gallicano ejusdem Mabillonii opera edito Musei Italici tom. primo, II parte. In his enim sententiæ obscuræ et abjectæ, sermo barbarus, verba corruptissima, Deus bone! quam longe absunt a gravitate et majestate libri Sacramentorum Gregorio ascripti. Et hæc de ipso sufficiant; nunc vero de notis et observationibus in ipsum a Menardo lucubratis, hicque iterum editis breviter lector præmonendus.

VI. In iis laudat sæpe vir eruditus quasdam sancti Ignatii martyris epistolas, quæ nunc pro spuris

habentur, qua in re communem suo ævo doctorum pene omnium sententiam secutus est; idem dicendum de supposititiis Romanorum pontificum epistolis decretalibus, ex quibus frequenter adducit testimonia vir multarum litterarum. Hæc autem mutare et corrigere non præsumpsimus; ubi vero manifesto errore præli potius quam scriptoris quædam laudata invenimus secus ac debuissent, ea emendare non dubitavimus. Sic pag. 104 legitur: *Ecce mersisti; venisti ad sacerdotem; tibi dixit? Deus, etc.*; quod sic restituimus: *Ergo mersisti..... quid tibi dixit? Deus.* pag. 105 prioris Editi habes, de sancto Gelsino martyre, legendum *Gelastino*, uti nunc exstat in hac Editione. Pagina 115, apud Menardum sic profertur ille locus Deuteronomii vi, 4: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus est.* Nunc autem, col. 363: *Audi, Israel, Dominus Deus unus est.* Teodulphi Aurelianensis episcopi libellus de Ordine baptismi in notis Menardi excusus, pag. 113 et seq., multis mendis scatet. Multo emendatior prodiit cura Jacobi Sirmondi, ex cujus recensione plurima errata correximus. Corrupta vero loca in quæ suas Menardus conjecturas proposuit, aut notas atlexuit, relinquere intacta coacti sumus, ut Menardianam Editionem majori fide exprimeremus. Indulgendum autem viro docto qui in Codice corruptum incidit; non raro tamen ex conjectura Menardus quæ corrupta sunt sanat, et genuinam lectionem, quam postea Sirmondus amplexus est, restituit.

Mernardianis notis eas adjecimus quas Angelus Rocca, Camers apostolici sacrarii præfectus, in librum Sacramentorum Edit. Vatic. scripsit. His succedunt Benedictiones episcopales quæ in Codice sancti Eligii desiderantur. Sequitur Gregorianus Antiphonarius, quæ in Missis canenda sunt exhibens. Tandem librum Responsalem seu Officiale, in quo cursus ecclesiasticus, tam pro nocturnis quam pro diurnis horis in ordine digestus continetur, ex veteri Codice Compendiensi descriptum, subjunximus. Ita omnia fere quæ ad rem sacram pertinent hic collecta reperiuntur, excepto duntaxat Lectionario; quem addere non ausi sumus, tum quia eum sancto Gregorio nemo tribuit, sed potius Hieronymo et Damaso papæ; tum quia jam non semel excusus est, nimirum a Jacobo Pamelio, tom. II Liturgicon, et longe emendatior a viro clarissimo Stephano Baluzio. Cæterum hoc in Lectionario tantum indicantur lectiones, tum ex Apostolo (paucis tamen aliunde ex Veteri Testamento adductis) tum ex Evangelio; quæ fere omnes adhuc eadem in Missa recitantur. Quod vero spectat ad evangelicas, eas maxima ex parte suppeditant homiliæ in Evangelia, tomo primo

VII. Quamvis ad Menardi laudem notæ et observationes ab illo scriptæ in librum Sacramentorum satis esse videantur, de illo tamen ac de aliis ejusdem lucubrationibus paucis jam est dicendum.

Nicolaus Hugo Menardus Parisiis, anno 1585, honesto loco natus, a puerili ætate pietati simul ac litteris operam dedit. Memoria erat acri atque adeo tenaci, ut quæ semel legerat, nunquam oblivioni daret. Sicque Latine, Græce, ac Hebraice brevi facilitate negotio doctus, ad sacrarum litterarum studium, totum se conferre constituit. Nec minus serio de vita sancte ac pie instituenda cogitans, cum adhuc adolescens regulæ sancti Benedicti sese (1) obstrinxisset in regali sancti Dionysii cœnobio, ut quæ Deo pollicitus fuerat facilius præstaret, annos jam natus 29, strictiori se observantiæ addixit in monasterio et congregatione sancti Vitoni apud Virodunum die quinta Augusti anno 1614. Inde Parisios missus, in collegio Cluniacensi rhetoricam multis annis docuit. Postea in monasterio sancti Germani a Pratis reliquam vitæ egit, sacris studiis observantiæque regulari liberrimo in otio totus incumbens. Temporis jacturam præ cæteris desolebat. Hinc recessus et solitudinis amantissimus paucis amicis contentus eratisque selectis, quos inter principem locum obtinuit Jacobus Sirmondus e societate Jesu theologus, quo non alius fuit aut in litteras, aut in litteratos propensior. Talium censorum judicio et criterio quidquid elucubraret, permittere solitus erat vir summæ in primis modestiæ.

Prior ejus fetus fuit *Martyrologium, Benedictinum* notis illustratum, de quo opere retractando et secundis curis euendo sollicitus erat, quando eum oppressit mors.

Concordiam Regularum auctore sancto Benedicto Anianæ abbate, ex Codice Floriacensi eruit, et notis observationibusque auctam publicavit Parisiis anno 1638.

Quatuor post annis librum *Sacramentorum* sancti Gregorii in lucem emisit, cum notis seorsim et animadversionibus amplissimis.

Anno sequenti, suam *de unico Dionysio Areopag. Athenarum et Parisior. episcopo diatribam* tacito suo nomine vulgavit *adversus Joannis Launoy discussionem Milletianæ responsionis.*

Anno 1645, prodiit in publicum opus ejus posthumum, scilicet *epistola sancti Barnabæ ex antiqua versione*, cum doctissimis notis, inquit Guillelmus Cave in Scriptorum ecclesiasticorum Historia litteraria.

Anno vitæ quinquagesimo nono morte pene repentina, et quidem ex animi voto, correptus est die 20 januarii, anno 1644, cum ex alvi doloribus paucis horis decubuisset.

(1) Monachum induit die Dominica 3 Februarii ann. 1608, et professionem emisit die 10 Septembris ann. 1612.

D. HUGONIS MENARDI EPISTOLA DEDICATORIA

AD EMINENTISSIMUM S. R. E. CARDINALEM ARMANDUM JOANNEM, DUCEM DE RICHELIEU, ET PAREM FRANCIE.

Satis implevit orbem Gregorius, cardinalis eminentissime, ut nemo nesciat magnitudinem illius, qui cum immensi ponderis dignitatem sustineret, et negotiorum turba circumfusus, vix ab iis explicare se posse timeretur, tamen singulis occurrens, expedire difficilia, infesta eluctari, salutaria constituere non desinebat. Atque inter alia elucet quam vix Magnus assurrexerit in promovenda religionis disciplina, sacrarumque cultu atque usu, quæ nunquam aut ad majestatem augustius, aut ad sensum pietatis ingerendum convenientius, quam post illius singularem operam exsplenduerunt. Quo mentem ac sollicitudinem certe nihilo remissius appellebat, quam si unum id elaborandum sibi fuisset otioso de cæteris. Utque diligentiam hanc et sollicitudinem testentur præclarissima illius scripta, tamen hic Sacramentorum liber præsertim luculenta probatione demonstrat: qui cum nova quasi parturitione in publicum prodeat, meis utcumque lucubrationibus illustratus, in cujus nominis luce nasci oportuit, nisi tui, cardinalis eminentissime, aut cujus nisi tui favoris auspicio? Si auctorem Gregorium specto, non potuit qui usquequaque Magnus est nisi ad illius purpuram venire qui inter cæteros Ecclesiæ principes eminent, neque clarissimum lumen nostri ordinis debuit, nisi ad illum deferri, cujus ope rursus ad novum reparationis diem evigilat. Quod si ad operis dignitatem animum converto, et hoc nomine tibi potissimum debetur; nam si Gregorius quanti faceret rem sacram, hoc suæ singularis providentiæ ac pietatis fetu, hoc, inquam, Sacramentorum libri decursum

travit, tu quanti rem eundem æstimares, et propriis olim ingenii, doctrinæ et zeli monumentis editis similiter probasti. Si partem suæ magnitudinis Gregorius invenit in cultu divino et cæremoniis Christianam religionem illustrantibus, quas dignitate extulit, concinnitate decoravit, sanctione firmavit, tu ex eodem divino cultu non minimam partem splendoris ad purpuram tuam adjunxisti, cum et hostes illius non uno modo repressisti, et hierarchus doctrina et pietate præstantissimos tuo consilio in administrationem rei Ecclesiasticæ promovisti, et in ipsis templorum operosissimis augustissimisque ædificiis memoriam tuam ad æternitatem commendasti. Denique si me ascetarum ultimum vel paulisper attendo, cum sim ejus congregationis alumnus quæ te suum instauratorem agnoscit, quæ sub auspiciis tuis nunquam non secundis nova quotidie incrementa suscipit, ac statum sub tua auctoritate hætenus tutum obtinuit, ex tua benevolentia florentem habet, ex tua felicitate propemodum beatum sperat. Cui laborem hunc qualicumque meum æferam potiori jure quam tibi, cardinalis eminentissime, qui ad cæteras tuas laudes istud adjicis, ut quemadmodum Gregorio huic nostro nihil parvum, nihil indignum suis infulis videbatur, quod Christianæ pietati accederet, ita neque tua eminentia ea quæ vel immina censei possunt, si de pietatis fonte proficiuntur, respuit. Quare et hoc munus inter innumera quæ ad purpuram tuam deferuntur benevolus accipe, tanquam symbolum magnitudinis tuæ ex auctore Magno, zeli tui ex materia sua, gratitudinis vero congregationis Benedictinæ ex commentatore suo, eminentiæ tuæ devotissimo FR. HUGONE MENARD, Benedictino.

D. HUGONIS MENARDI PRÆFATIO.

AD LIBRUM SACRAMENTORUM.

Pignus æternæ salutis, et amoris sui perpetui, candide lector, corpus et sanguinem suum Christus jam jam moriturus suæ tradidit Ecclesiæ. Ne totum quod erat dedit, ut cum toto sanguine totum in nos effunderet amorem. Nec satis duxit se in nostræ redemptionis pretium in ara crucis Patri suo omnipotenti offerre, nisi se quotidie ipse sacerdos et hostia per sacerdotum ministerium offerret, non quidem in uno terræ angulo, sed in universo terræ ambitu juxta Joelis prophetiam, cujus veritas et certitudo quotidiana patet experientia. Siquidem ex quo sacrificium istud institutum est, per universum orbem hæc hostia nunquam destitit immolari; et quamvis diverso ritu, res tamen ipsa ac veritas semper inconcussa permansit. Difficile est enim universum orbem in eodem ritu et cæremoniis conspirare, quamvis ipsa fides rituum diversitate labefactari non possit. Hæc tamen diversitas multis retro sæculis, multis in regionibus ac præsertim occiduis, quæ jam pridem Romanum celebrandæ Missæ ordinem amplexatæ sunt, videtur abrogata. Id olim fuerat in Hispania tentatum. Nam Profuturus Bracarensis pontifex rationem celebrandæ Missæ juxta Romanum ordinem a sede apostolica susceperat, et sub Lucretio ejus successore in concilio Bracarense primo, quod anno Christi 564 juxta Garsiam, vel 563 juxta Baronium, habitum est, can. 22. decretum fuerat: *Ut eodem ordine Missæ celebrentur, Profuturus, quondam hujus metropolitanæ Ecclesiæ episcopus, ab ipsa apostolicæ sedis auctoritate scriptum suscepit.* Nimirum per totam Galliciam, cujus provinciæ hoc erat concilium: cui tamen postea constitutioni per Missam Mozarabum derogatum est, quæ fuit in usu per totam Hispaniam usque ad tempora Gregorii VII pontificis maximi, qui eam abrogavit jussitque Hispanos ordinem sequi Missæ Romanæ; Gallia vero suum olim habuit Missæ celebrandæ ritum, donec illo Pipini regis diligentia antiquato, Missæ Romanæ suscepit ordinem, ut clarum est ex epistola Caroli Calvi imperatoris ad clerum Ravennatem: *Nam et usque ad tempora abavi nostri Pipini, Gallicanæ Ecclesiæ aliter quam Romana et Mediolanensis Ecclesia celebrabant.* Quod etiam postea cautum est lib. v Capitul. Caroli et Ludovici imp., cap. 219: *Ut unusquisque, presbyter Missam ordine Romano cum sandalus celebret.* Confirmatque Carolus Calvus, epist. citata: *sed nos sequendam ducimus Romanam Ecclesiam in Missarum celebratione.* Et merito quidem, est enim Ecclesia Romana aliarum mater, quam omnes aliæ imitari debent eique subjici. Quamobrem cum Missæ Romanæ dignitatem attentius spectarem, in mentem subit eam pro virili parte illustrare, maxime vero occasione nacta optimi atque vetustissimi libri Sacramentorum sancti Gregorii papæ, qui vulgo Missale sancti Eligii nuncupatur; insuper ad id impulsus amici cujusdam precibus, qui me obnixè rogavit ut hunc librum in lucem ederem, nec tantum thesaurum cum Christianæ religionis dispendio diutius latere sinerem. Hic igitur liber est bibliothecæ monasterii sancti Petri de Corbeia in extrema Picardia, quem vulgo ferunt fuisse olim sancti Eligii Noviomensis episcopi Missale. Nam in dorso ejusdem Codicis scriptum habetur in hunc modum: *Missale S. Eligii.* Sed illius fuisse pauca quædam quæ in eodem Codice reperiuntur, reclamare videntur, ut festa sancti Projecti, et sancti Leonis II, qui aliquot annis post obitum sancti Eligii floruerunt. Itaque arbitror librum quidem Sacramentorum sancti Gregorii papæ I olim sancto Eligio ab aliquo Romano pontifice fuisse transmissum, sed postea transcriptum, eique pauca quædam addita fuisse, et nomen sancti Eligii ob exemplar ex quo sumptum est relinuisse; aut certe dicendum est ideo librum hunc nuncupari sancti Eligii, quod olim ad monasterium sancti Eligii Noviomi situm pertinuerit, quod tamen, cum id penitus non constet, asserere non ausim. Quidquid sit, tamen certum est Codicem ms. esse vetustissimum. Illius characteres accedunt ad similitudinem alterius libri ms. Sacramentorum, quem olim scripsit quidam presbyter nomine Rodradus, qui vixit anno Domini 853, de quo infra; sed apparent vetustiores cum ipsa libri forma. Accedit ad commendandam illius vetustatem quod in eo pauciora festa sint quam in aliis Sacramentariis, et Ordinibus mss. quæ sunt penes nos, et in excusis ex Codice Vaticani. Nam processu temporis festa et solemnitates accrevisse nemo est qui ignoret. Hæc eadem hujus Codicis vetustas colligi potest ex antiquis scriptoribus. In hoc Codice sancti Eligii sunt quinque Dominicæ Adventus, et quæ remotior est a Natali Christi dicitur quinta, et quæ hanc sequitur appellatur quarta, et sic deinceps. At Amalarius Fortunatus, lib. III de Officiis Ecclesiasticis, cap. 40, testatur hanc esse Dominicarum Adventus rationem in antiquis Missalibus, ut in eis scriptum reperiatur: *Hebdomada quinta ante Natalem Domini.* In eodem Codice sancti Eligii scriptum est, *qui tecum vivit et regnat Deus,* atque hæc verborum series est antiquissimum exemplarium, ut docet Micrologus, cap. 6, de observationibus ecclesiasticis: *Sciendum est autem in illa usitatissima conclusione, per Dominum nostrum, quod Romanus Ordo et antiquissima exemplaria exponunt, ubi dicitur, qui tecum vivit et regnat Deus, etc.*

Et sane quidam vir doctissimus qui nuper Vaticanam et illustriores Romæ bibliothecas perlustravit, mihi testatus est se nullum ibi librum Sacramentorum sancti Gregorii vidisse, qui de antiquitate cum hoc sancti Eligii Missali certare possit. Apparet etiam hunc librum fuisse ante Caroli Magni scriptum imperium, cum in

illo nulla sit imperatoris mentio, quam tamen videre est in aliis libris Sacramentorum mss. qui sunt penes nos. de quibus statim agendum erit.

Libri auctoritatem et dignitatem hæc verba commendant: *Ex authentico libro bibliothecæ cubiculi scriptus.* Quæ etiam habentur in libro Sacramentorum ejusdem sancti Gregorii, qui sub Clemente VIII pontifice maximo ex bibliotheca Vaticana prælo subjectus est cura et studio R. et doctissimi P. Angeli a Rocca papæ sacristæ: nam significant hunc Codicem exscriptum fuisse ex libro qui servabatur olim in aliquo cubiculo, seu secretario basilicæ sanctorum apostolorum Petri et Pauli cum aliis sacris libris, quibus Romanus pontifex ad divina utebatur officia.

Hunc igitur librum notis et observationibus illustravimus, ad quod præstandum hæc præcipua nobis fuerunt adminicula, et in primis optimi alii libri Sacramentorum mss. quorum primus est ex bibliotheca insignis monasterii sancti Regimii Rhemensis scriptus a quodam Lantberto sacerdote et solitario, jussu cujusdam Gaudelgaudi presbyteri, monachi, et decani, ut ipse Lantbertus in suo prologo docet, quem hic scripsissem, nisi crebra solæca; quibus scætet, obstitissent. Illi in nostris observationibus nomen Codicis Rhemensis attribuimus. In altera Codicis pagina e regione prologi apparet effigies ipsius Gaudelgaudi induti casula ad normam antiquam efficta, medio capite raso, mento orbiculariter attonso ac veluti raso, sinistra librum clausum tenente, cum hac circa caput inscriptione GAUDELGAUDUS PRESBYTER. In adversa pagina stat (1) effigies sancti Gregorii papæ cum casula et tonsura ejusdem formæ ac ipsius Gaudelgaudi, et dalmatica manicis longis, et latis satis juxta antiquam formam, et pallio archiepiscopali alba sine crucibus, sinistra tenens librum: habetque hanc circa caput inscriptionem. ΚΚΚ ΓΡΕΓΩΡΙΟΣ ΠΑΠΑ, id est, *Sanctus Gregorius Papa.* In sequenti pagina stat effigies sancti Remigii Rhemorum episcopi, eadem tonsura, pallio et habitu cum sancto Gregorio tenens etiam librum manu sinistra, cum hac circa caput inscriptione ΚΚΚ ΡΕΜΙΓΙΟΣ ΕΡΚ. ΟΡΒ. ΡΕΜΡ., id est, *Sanctus Remigius Episcopus urbis Rhemorum.* In fine prologi dicit se hoc opus incepisse xi cal. April., indictione sexta, et colophonem imposuisse x cal. Aug., indictione octava, anno xxxi. REGNI DOMINI CAROLI GLORIOSISSIMI REGIS FRANCORUM. Sed cum ejusmodi indictiones non possint convenire Carolo Calvo, et Carolo Simplici, puto librum hunc scriptum fuisse tempore Caroli Magni. Nam indictio sexta, qua hic liber incæptus est, incidit in annum tricesimum primum regni Caroli Magni, qui regnum iniit anno septingentesimo sexagesimo octavo, ut manifestum est ex Eginhardo, et ex ejusdem Caroli Vita apud Pithæum; ita ut scriptor hujus libri videatur usus hyperbato, ut annus tricesimus primus Caroli Magni referendus sit ad indictionem sextam qua liber inchoatus, non ad octavam qua perfectus est. In fine hujus Codicis duæ sunt imagines habitu sacerdotali depictæ sine inscriptione, quæ videntur esse hujus Lantberti scriptoris, et sequens pagella litteris Græcis exarata est, non Græcum tamen, sed Latinum discursum complectens inconditum valde, et solæcis confertum. In ipsa narratione profitetur se esse scriptorem et pictorem hujus Codicis, incepisse anno 29, et absolvisse 31 regni Caroli Francorum regis iisdem calendis ut supra, indictionibus suppressis; postea agit de scribendi difficultate, tandem poscit lectoris preces. Ibi semper ponit litteram O pro V, ut supra in effigie sancti Remigii dixit, ΟΑΒΙΣ, pro URBIS. Tandem in adversa pagina, quæ est ultima libri, hæc verba reperire est: *Liber S. Remigii Remorum Pontificis a fratribus ejusdem loci fruitur usque hodie. Hincmarus Abbas.*

Secundus Codex 2 ms. Rodradi presbyteri dicitur, qui fuit illius scriptor, bibliothecæ supra dicti monasterii sancti Petri de Corbeia. Floruit anno Christi 853, nam in sua præfatione dicit se fuisse ordinatum sacerdotem eodem anno ab Hilmerado episcopo. Ille autem Hilmeradus episcopus fuit Ambianensis, ut videre est in conciliis Turonensi iv. anno 849, Suessionensi ii anno 853, et Vermeriensi eodem anno celebratis, quibus interfuit. Quæ ut clariora sint, producemus duas ejusdem Codicis præfatiunculas, priorem prosa, alteram metro in hunc modum:

Ego Rodradus misericordia Dei indigena, victus Hilmeradi antistitis jussionibus, vinculusque episcopalis auctoritatis excommunicationibus IIII. novus Martis Sacerdotalis ministerii trepidus suscepi officium. anno Incarnationis Dominicæ DCCCLIII. indictione I. Evacta VII. concurrente VII. termino Paschali. IIII. Kal. Apr. Quicumque hanc ordinationis meæ adnotatiunculam legeris, et per hunc codicem Dominici Corporis consecrationem recitaveris tuis queso precibus adjutus, dicatum Christo exhibere Sacerdotium, et supernæ visionis consequi brevium merear.

Altera præfatiuncula, quæ metrica est, ita se habet:

Hunc ego Rodradus Sanctorum indignus alumnus
Composui librum Christi sub honore dicendum,
Officiis sacris agni dum victima digni
Religione pia sacram mactatur ad aram.
Qui licet indignus meritorum dote honorum
Destituat, noxæ nimio sub pondere vilis,
Saltem hujus studii domet pietate placere

Altithrono Regi, ferimus quo iudice cuncti
Pro merito nostro mercedis præmia dignæ.
Te quoque suppliciter, Christi benedictæ Sacerdos,
Codicis istius fruere qui forsitan usu,
Inter sacrorum solemnium sis memor ipse
Posco mei, precibusque Deum mihi conciliato,
Obsequio ejus celestia munera libas.

Hic liber potissimum in duas partes dividitur. In prima continentur ea quæ ipse Rodradus existimat tantum fuisse a sancto Gregorio collecta, exceptis nonnullis quæ dicit se ad distinctionem virgulis jugulasse, in altera comprehendit ea quæ, a sancto Gregorio, prætermittenda, ait ipse Rodradus se ex iis quæ a probatissimis et eruditissimis magna diligentia exarata sunt viris collegisse, adjectis præfationibus et Benedictionibus episcopalibus; necnon et illud quod in præfatio opere beati Gregorii ad gradus inferiores in Ecclesia constituendos non habetur, ita enim ipse loquitur in sua præfatione post primam libri sui partem: *Huc usque præcedens Sacramentorum libellus a beato Gregorio constat esse editus, exceptis his quæ in eodem in quadragesima virgulis ante positus lectoris invenerit jugulata, solertia. Nam sicut quorundam relatu didicimus, dominus apostolicus in eisdem diebus a stationibus penitus vacat, eo quod cæteris septimana feriis stationibus vacando faticatur; eisdem requiescit diebus, ob id scilicet, ut tumultuatione populari carens, et cleemosynas pauperibus distribuere, et negotia exteriora liberius valeat disponere. Missam vero præstitutam in natale ejusdem beati Gregorii virgulis ante positus jugulata a successoribus ejus causa amoris, imo venerationis suæ eidem operi non dubium est esse interpositam, etc.* ut apud Pamelium, qui eandem præfationem refert nomine Grimoldi abbatis, etiam post priorem illam partem quam Rodradus dicit esse sancti Gregorii. Hanc præfationem excipit series capitulorum secundæ partis, quæ apud Pamelium eadem prorsus est, ita ut hic liber ita distributus duos sibi vindicet auctores, Rodradum sacerdotem, et Grimoldum abbatem. Nec tamen controversia magna est. Nam

(1) Has effigies habes col. 559. et 560. Gaudelgaudi vero effigiem exhibet Mabill. in Annal. Benedict, tom. II, pag. 153.

(2) Specimen scripturæ hujus codicis, vide lib. de Re₂diplom, p. 363, tom. II.

quamvis sit eadem utriusque libri methodus, et unus ab altero præfationem emendicarit, non minimum tamen intercedit inter utrumque discrimen. Primo, ut missas faciam Orationes seu Collectas in quibus aliquando Rodradi, et Grimoldi libri inter se dissident, in prima parte Rodradi Codicis exarata reperies quæ spectant ad superiores ordines constituendos, exceptis quibusdam rubricis, quorum nulla est mentio in toto Codice Grimoldi. Secundo in secunda parte Rodradi habentur ea omnia quæ spectant ad inferiores ordines conferendos cum eorum rubricis; sed nihil horum simile reperire est in Codice Grimoldi, etsi in ejus præfatione hæc verba legere sit: *Necnon et illud quod in præfato Codice beati Gregorii ad gradus inferiores in Ecclesia constituendos non habetur.* Tertio in Codice Rodradi, in Sabbato sancto describuntur ritus qui baptismum præcedunt, sed contractius quam in Codice Grimoldi, cæteris in secundam partem rejectis, quibusdam tamen sub finem prætermissis. Quarto sub finem primæ partis Codicis Rodradi continetur baptismus infirmorum, et nonnulla alia quæ in Codice Grimoldi abbatis desiderantur. Quinto Benedictiones episcopales in secunda parte Rodradi sunt fere in omnibus festis sanctorum; in Dominicis vero habentur duntaxat usque ad diem Pentecostes inclusive; at in Codice Grimoldi, in Dominicis exstant benedictiones episcopales usque ad Dominicam undecimam post Pentecosten inclusive; in solemnitatibus vero sanctorum pauciores, videlicet de sancta Cruce, in natali sancti Joannis Baptistæ, in natali apostolorum Petri et Pauli, in nativitate sanctæ Mariæ, in martyrio sancti Joannis Baptistæ, et in commemoratione omnium Sanctorum. Sexto, in secunda parte Rodradi habentur præfationes quæ absunt a Codice Grimoldi, etsi in sua præfatione illarum mentionem faciat. Pamelius tamen, qui primus hunc Grimoldi librum in lucem edidit, multas subjunxit præfationes ex libro Sacramentorum Alcuini. Tandem in Codice Rodradi secundæ parti subjiciuntur appendicis instar multe Missæ cum apologiis et ratione conferendi extremam unctionem, quæ neutiquam exstant in Codice Grimoldi. Ex his omnibus facile colligitur Rodradi librum alium esse a Grimoldi Codice, et hos auctores seorsim scripsisse, et collegisse suum Sacramentorum librum. Quis autem fuerit hic Grimoldus abbas non satis constat. In Vita sancti Notkeri Balbuli apud Henricium Canisium, tom. VI antiquæ lectionis, mentio fit Grimaldi cujusdam, qui fuit abbas canonicus celeberrimi cœnobii sancti Galli, et archicapellanus Ludovici Pii imperatoris, sed an hic idem sit cum Grimoldo quærendum est. Verum, ut ad eundem Rodradi librum nostra revertatur oratio, si fidem habemus Micrologo, similem librum contexuisse videtur Magister Albinus, qui vulgo Alcuinus dicitur. Sic enim ait cap. 6. de Ecclesiasticis Observationibus: *Fecit tamen idem Albinus in sancta Ecclesia non contemnendum opus. Nam Gregorianas Orationes in libris Sacramentorum collegisse asseritur paucis aliis adjectis, quas tamen sub obelo notandas esse indicavit; deinde alias Orationes, sive Præfationes, etsi non Gregorianas, ecclesiasticæ tamen celebritati idoneas collegit, sicut prologus testatur, quem post Gregorianas Orationes in medio ejusdem libri collocavit.* Quæ sane verba indicant Albinum scripsisse librum Sacramentorum similem Rodradi et Grimoldi Codicibus. Nam utriusque Codicis supra notata præfatio est in medio operis inter primam et secundam partem. Nec potest esse error librarii, ut vult Pamelius, qui scripserit *Albinus pro Grimoldus*. Nam cum videamus Rodradi librum diversum esse a Codice Grimoldi, fieri potest ut suum etiam Albinus concinnarit. Sed miror cur hæc distinctio, seu divisio officiorum et Missarum his auctoribus in mentem venerit, ut una pars, paucis quibusdam exceptis, videatur esse sancti Gregorii papæ, altera vero minime. Siquidem in Vita sancti Gregorii a Joanne Diacono scripta, cum agit de Sacramentorum libro collecto a sancto Gregorio, dicitur simpliciter: *Sed et Gelasium Codicem de Missarum solemnibus multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla superadjiciens in unius libelli volumine coarctavit.* Idem profert Walfridus Strabo, lib. de Rebus ecclesiasticis, cap. 22. Neque est simile vero Gelasianum Codicem, et si in quibusdam correctione indigeret, fuisse adeo mutilum, ut Missas quæ per totius anni curriculum dicendæ erant non complecteretur. Quod et si concederetur, non credibile est sanctum Gregorium, qui Gelasianum librum recensuit, nonnullis detractis, quibusdam vero aliis adjectis, librum Missarum quæ per totius anni circulum dicuntur, adeo mutilum reliquisse, ut major pars Dominicarum, seu Missarum quæ in Dominicis dici debeant, in eo desideretur. Nam juxta doctrinam supra citatorum scriptorum in hoc Gregorii Codice Missæ dominicales, quæ interjectæ sunt a nativitate Domini usque ad Adventum, exceptis Septuagesimæ, Sexagesimæ, et Quinquagesimæ, Paschæ et illius octavæ, et Pentecostes, non sunt sancti Gregorii, quod dicere absurdum est. Nam incredibile est in illis Dominicis tempore Gelasii et sancti Gregorii nullas Missas celebrari solitas; quod si celebrarentur, detur ratio quare non essent in Codicibus Gelasii et sancti Gregorii descriptæ. Nostram opinionem confirmat inscriptio libri Sacramentorum tam in editis quam in Codicibus nostris manuscriptis, imo in ipsis Codicibus Rodradi, et Grimoldi, quæ est ejusmodi: *Incipit liber Sacramentorum de circulo anni expositus a sancto Gregorio papa, qualiter Missa Romana celebratur.* Cujus tituli veritas stare non potest cum adversariorum opinione, cum in eorum Codicibus major pars Missarum dominicalium desit. Nostram opinionem suadent Codices manuscripti sancti Eligii et Remensis, antiquiores ipsis Rodradi et Grimoldi voluminibus qui ejusmodi codicis Gregoriani separationem non admittunt. Confirmat Codex manuscriptus Ratoldi, abbatis, de quo statim agendum est, et si posterior sit Codicibus Rodradi et forsitan Grimoldi, qui ejusmodi divisionem non agnoscit, quemadmodum nec liber Sacramentorum tempore Clementis VIII, ex bibliotheca Vaticana editus.

Tertius liber (1) Sacramentorum manuscriptus quo usi sumus est etiam bibliothecæ Corbeiensis, quem nomine Ratoldi abbatis indigitamus, quod ejus jussu scriptus sit, ut clarum est ex calendario ejusdem libri, in quo Idibus Martiis hic distichus reperitur:

Abbas domni stat mentio sancta Ratoldi
Istum qui fecit scribere quippe librum.

Ratoldus autem fuit abbas Corbeiensis vigesimus sextus, qui et mortem obiit anno Domini nongentesimo octogesimo sexto, Idibus Martiis, ex quo apparet hunc librum scriptum fuisse ante hunc annum. Hic Codex optimus est, et correctissimus, plures habet cæremonias, dies festos, Benedictiones episcopales, et Præfationes, quam alli, quia recentior est.

Ad hos Codices accessit liber manuscriptus bibliothecæ Tiliianæ, qui est Ordo Romanus, cujus mihi copiam fecit vir clarissimus Joannes Tilius. Sunt tamen quædam in eo quæ in Ordine Romano non exstant; ut in Ordine Romano quædam reperire est quæ in hoc Codice Tiliano desiderantur. Hic liber initio caret, priore quaternione avulso. Videtur olim fuisse Ecclesiæ Sagiensis in Normannia sub metropoli Rothomagensi. Nam in eo Codice ubi agitur de ordinibus, hæc habentur: *Salariensis Ecclesia atque episcopalis auctoritas tibi concedunt, etc.* Salariensis enim Ecclesia et Sagiensis idem sunt, et Sagiium dictum fuit etiam Salarium, ut clarum est ex Orderico Vitali, qui libro viii Hist. eccl. Serlonem antea abbatem monasterii sancti Ebrulphi ubi nominavit episcopum Sagiensem, lib. xii ejusdem Historiæ in Epitaphio Rogeri, qui successit Serloni in abbatiam sancti Ebrulphi, ait:

(1) Specimen scripturæ hujus libri habes in lib. de Re Diplom., p. 367.

Præsule jam facto Serlone Salaribus, iste
Cenobii sancti regimen suscepit Ebrulphi.

Et infra : *Eodem mense venerandus Serlo postquam Salariensem xxxii annis rexit Ecclesiam, etc.* Adde quod in hoc Codice Tiliano passim habetur celebris memoria sanctorum martyrum Gervasii et Protasii, et in commemoratione Sanctorum, post Orationem Dominicam his verbis, *Atque Andrea*, subjungitur : *ne non beatis martyribus suis Gervasio et Protasio*. Quod quidem factum est quod Ecclesia Sagiensis dedicata sit sub titulo sanctorum martyrum Gervasii et Protasii, ut planum est ex Orderico Vitali, libro citato, et Guillelmo Gemeticensi, lib. vii Histor., cap. 43 et 45. Sub finem hujus Codicis est successio Romanorum Pontificum, quæ desinit in Sergio tertio. Sequitur Chronicon ab ortu mundi in cuius fine hæc habentur : *Et a Carlo, et Carlomanno usque ad Carlum anni quatuor, et deinde dominus Carlus solus regnum suscepit, et Deo protegente gubernat, usque in præsentem annum feliciter, qui est regni eius quadragesimus secundus. Sunt autem totius summe ab origine mundi, usque ad præsentem annum 150661.* In eodem Codice series habetur regum Francorum, in cuius fine hæc scripta sunt : *Mortuo Roberto rege Henricus filius ejus, adhuc juvenculus, multas insidias et calamitates perpeusus est a principibus regni ; auxilio Dei munitus, omnes inimicos suos subiugavit suæ sermituti.* Ex quibus planum est hunc Codicem scriptum fuisse, Henrico illo, qui primus appellatur, in Francia regnante, qui regnum iniit anno Domini 1032, juxta Sigibertum in Chronico, quod etiam videtur forma characterum hujus libri suadere.

Usi etiam sumus ordine Romano vetustissimo manuscripto bibliothecæ Corbeiensis ; sed quia magna ex parte lacer est, pauca ex illo haurire potuimus.

Non mihi etiam parum profuit Ordo quidam manuscriptus bibliothecæ monasterii sancti Germani a Pratis prope Lutetiam Parisiorum sili, in quo præsentem lucubratiunculam, Deo iuvante, composui. Codex satis antiquus videtur, et scriptus ante quingentos annos : ad cujus calcem est ordo unguendi infirmi, sed scripturæ a toto opere discrepantis, nec adeo vetustæ, siquidem trecentos annos vix superare videtur, sequiturque usum extremæ unctionis recentioris, habetque formam deprecatoriam, hodiernæque similem, non indicativam, quam vetustiores Codices manuscripti agnoscunt.

Insuper collectanea quædam misit ad me vir doctissimus Joannes le Prevost, canonicus et bibliothecarius insignis Ecclesiæ Rothomagensis, ex duobus antiquis Sacramentariis seu Pontificalibus manuscriptis, quæ in ejusdem Ecclesiæ secretario asservantur, quorum alterum videtur esse Anglicanum, ut ipse opinatur, idque patet ex sanctis Anglicanis, qui passim in hoc libro nominantur, et ex coronatione regum Angliæ, quæ in hoc Codice exstat. Alterum videtur fuisse olim Ecclesiæ Rhemensis, quia in litania coronationis regum, quæ illic habetur, hi sancti Ecclesiæ Rhemensis nominantur : Nicasius, Remigius, Sixtus, Sinicius, et Rigobertus.

Usus sum etiam Codice manuscripto mihi tradito ex bibliotheca monasterii sancti Remigii, Rhemis fundati, scripto circiter annum Christi millesimum, in quo præter alia multa quæ ad nostrum propositum minime spectant duo sunt ordines, alter ad dandam penitentiam, alter ad visitandum infirmum, qui mihi ad hæc duo sacramenta illustranda non mediocrem lucem attulerunt.

Non mihi etiam parum contulit opis Martyrologium sancti Hieronymi ms. ex bibliotheca Corbeiensi, quod quidem, ut libere dicam quid de eo sentiam, non videtur purum, cum in eo multa sanctorum, qui post sanctum Hieronymum vixerunt, nomina adjecta videantur ab ipso scriptore, quisane fuit monachus Corbeiensis. Siquidem ibi notatur translatio sancti Præcordii, cujus corpus in dicto monasterio servatur, obitus Theofredi primi abbatis Corbeiensis, obitus Ratoldi abbatis ejusdem cenobii, dedicati ecclesiæ ejusdem loci, et nonnullorum sacellorum, quæ adhuc Corbeisè visuntur. Codex tamen antiquus est, et videtur scriptus ante annos sexcentos. Huic accesserunt cætera quædam Martyrologia et Kalendaria manuscripta quæ nobis etiam in hoc opere præluxerunt.

Non est hic omittendus (1) Ordo Romanus jam pridem typis mandatus, quem etiam diligenter contulimus cum Codice sancti Eligii, Honorius Augustodunensis, lib. de illustribus Ecclesiæ Scriptoribus, Ordinis Romani auctorem facit Bernoldum quemdam Ecclesiæ Constantiensis presbyterum, qui floruit sub Henrico IV imperatore ; ita enim ait : *Bernoldus Constantiensis Ecclesiæ presbyter Ordinem Romanum sub quarto Henrico composuit.* Quod tamen non videtur usquequaque verum. Siquidem hic Ordo Romanus est antiquior ipso Bernoldo, et Henrico quarto imperatore. Etenim Ordo Romanus citatur in libro Sacramentorum manuscripto Ratoldi abbatis, de quo supra egimus, in feria quinta in Cæna Domini, ubi agitur de penitentium reconciliatione, in hæc verba : *Faciatque sermonem tam populis quam penitentibus, sicut Ordo præcænit Romanus.* Hic autem liber scriptus est ante annum 986, nondum nato Bernoldo. Mentionem etiam illius facit Isaac Lingonensis episcopus, can. 35, qui floruit tempore Caroli Calvi imperatoris, longe ante Bernoldum natum : *Et ibi, inquit, ab episcopo canonice et ordinabiliter, sicut in Sacramentario, et Romano Ordine continentur, reconciliantur.* Citatur etiam ab Amalario, qui floruit tempore Ludovici Pii imperatoris, lib. 1 de Officiis Eccles., cap. 12 : *Restat unum in Ordine Romano, ubi præcipitur adhuc ut a feria quinta, usque in Sabbato sancto nuda sint altaria.* Quod exstat in Ordine Romano, feria quinta in Cæna Domini : *A vespera autem hujus diei nuda sint altaria usque in mane Sabbati.* Quare non proprie dici potest hic Bernoldus auctor Ordinis Romani, sed tantum instaurator, qui illum recognovit quibusdam detractis et additis juxta usum quem in Ecclesia suo tempore videbat. Quod satis credibile est, cum ille Ordo Romanus, qui iam pridem typis editus est, purus non sit, quia in multis ab antiquis Sacramentorum libris deficit. Imo ipse liber in ordine Sabbati sancti sub finem ordinationis Missæ citat Ordinem Romanum, et ab illius ritu recedit. Deinde, inquit, dicit diaconus, *Ite missa est secundum Romanum Ordinem, sed usus Ecclesiæ non vult hoc propter Vesperas. In hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nihil agitur, neque ante missam, neque post missam. Apud nos autem unus de schola, cui jussum fuerit, pro Antiphona incinit Alleluia ad Vesperam ; et dum communicaverint, cantatur pro vespera festinanter psalmus Laudate Dominum, omnes gentes, etc., secundum hodiernum usum, qui postea invaluit etiam in Ecclesia Romana.*

Hunc etiam Codicem sancti Eligii diligenter contuli cum edito Sacramentorum libro qui tempore Clementis VIII exiit ex bibliotheca Vaticana ; sed non minimum discrimen inter utrumque reperi, licet in multis conveniant. Nam Codex manuscriptus bibliothecæ Vaticanæ, unde editus transcriptus est, non videtur esse adeo antiquus, cum nonnulla complectatur quæ antiquitatem non redoleant, ut plurima festa quæ longo post tempore in usu fuere, nullasque in eo Benedictiones episcopales reperire est, quæ tamen adhuc usitatæ erant tempore Honorii Augustodunensis auctoris libri qui inscribitur *Gemma animæ*, in quo earum ratio et methodus describitur, qui vixit anno 1120, juxta Trithemium, imo adhuc in quibusdam Ecclesiis ce-

(1) De Ordine Romano lege commentarium prævium in ipsum D. Mabill tom. II Musæi Italici.

lebrantur. Quod tamen miror, quia in ejusmodi Edito ex Vaticano, in festo sancti Pauli scriptum habetur: *Præfatio et Benedictio quæ superius*, ut in Codice sancti Eligii. Unde fit ut credam Codicem illum manuscriptum descriptum quidem fuisse ex alio antiquissimo exemplari, sed quædam partim detracta fuisse, partim addita ab exscriptore, prout videbat ille usui temporis sui convenire. Qui expunxit festum sanctæ Mariæ ad Martyres, quod sua ætate abrogatum erat. Nam cum ipse ponat festum omnium Sanctorum, quod diu post festum sanctæ Mariæ ad martyres institutum est, signum est eum non vixisse ante hujusmodi festi institutionem, sed post illius abrogationem, cum festum omnium Sanctorum duntaxat celebraretur, quod constat ex omnibus nostris Sacramentariis manuscriptis diu celebratum fuisse vigente adhuc festo sanctæ Mariæ ad Martyres. Quamvis autem quædam desint in Codice sancti Eligii, quæ habentur in excuso Sacramentario ex bibliotheca Vaticana, est tamen eo locupletior, ut dixi in libri programme, longe enim plura quam ille continet et antiquioris notæ.

Præterea illa quæ in his tribus Sacramentariis manuscriptis Rodradi, Rhemensis et Ratoldi notatu digniora erant, maxime quoad Sacramentorum rationem et festorum celebritatem, in nostris observationibus annotavi, illustravi et explicavi, quæque rariora erant in Codice Tiliano in easdem transtuli diligenter cum Codice sancti Eligii collata. Quæ sunt in appendice, ex nostris observationibus detracta, ad libri calcem sub appendicis titulo rejeci, ne in illis veluti sepulta jacerent. Sic autem in his observationibus me gessi ut illa quæ sunt hodierni usus, quantum in me situm fuit, ad antiquos Ecclesiæ ritus revocarem, ab eorum tamen mente alienus, qui omnes ecclesiasticas institutiones et ritus, atque etiam recentiores ad apostolorum tempora omnibus remis et velis, ut aiunt, referre contendunt, quo nihil absurdius esse semper judicavi. Nam ejusmodi homines antiquorum Patrum et conciliorum verbis ac sententiis vim inferre non dubitant, modo suis nugis in officina cerebri sui cunis colorem aliquem et fucum tribuere possint; non eorum mentem sequi, sed eam ad sincipitis sui nebulas pertrahere cupientes, non sive gravi antiquitatis ecclesiasticæ, et veritatis dispendio; non advertentes omnes traditiones ecclesiasticas non fuisse ubique temporum et locorum easdem: ac proinde omnia confundunt, et pessundant; et in hoc se belle putant Ecclesiæ auctoritati consulere, cum eam hac ratione scribendi penitus convellant. Nemo est enim adeo ab omni judicio aversus, qui nesciat concilia, episcopos, summos pontifices, quos Deus posuit mysteriorum suorum dispensatores, posse vetera quædam abrogare, et nova statuere, prout, sancti Spiritus impulsu ducti, ecclesiasticæ, utilitati ac dignitati ea conducere providerint.

Tandem ritus et cæremonias utriusque Ecclesiæ, Latinæ et Græcæ, studiose inter se contuli, in quo convenirent ac discreparent, quantum in me fuit, diligentius annotavi.

Ne quis autem offendatur quod dixerim mundum plenum esse vagis sacerdotibus, profiteor id me non intelligere de honestis sacerdotibus, qui aut certas sedes habent aut in Ecclesiis et parochiis resident, sed de his duntaxat qui per civitates vagantur, ἀπειροχάδοι, sacerdotio prorsus indigni.

Neminem etiam lædere debet illud quod adnotavi ad quemdam extremæ unctionis ritum, in quo, altero ungente, alter verba pronuntiat, cum dixi hoc favere aorum opinioni qui dicunt hunc valere baptismum, si uno infundente aquam, aut mergente, alter verba proferat. Non enim hoc ideo protuli, quasi in ea sim sententia, quam vulgo repudiari non ignoro.

Hæc te monitum volebam, candide lector. Si quid est in his meis lucubratiunculis quod tibi sapiat, utere libenter; si quid nævi ac maculæ repereris, æquus ac benevolus excusa.

DE LIBRO SACRAMENTORUM INSIGNE TESTIMONIUM.

(Ex Petri Lambecii tomo secundo bibliothecæ Cæsareæ, cap. 5, pag. 298, num. 14.)

Secundus augustissimæ bibliothecæ Cæsareæ Codex ad vitam et res gestas imperat. Caroli Magni pertinens est inter mss. Codices Theologicos Latinos 360, et continet præcipue sancti Gregorii Magni papæ I librum Sacramentorum. Idcirco autem cixi eum codicem ad historiam vitæ Caroli Magni pertinere, quia hic est ille ipse quem summus pontifex Adrianus I Carolo Magno, ad petitionem ipsius, dono misit, ut videre est ex epistola 82 collectionis epistolarum veterum studio et cura ipsius Caroli Magni adornatæ; quippe ubi papa Adrianus istius Codicis mentionem facit hic verbis: De sacramentario a sancto prædecessore nostro Deifluo Gregorio papa disposito, jam pridem Paulus Grammaticus a nobis eum pro vobis petiit, et secundum sanctæ nostræ Ecclesiæ traditionem per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennatum vestræ regali emisimus excellentiæ; quatenus optantes pro vestra regali invictissima excellentia eundem Dei apostolum vestrumque protectorem, poscentes quæsumus ut semper ubique vos comitans victores super omnes barbaras nationes efficiat, et una cum domna spiritali filia nostra excellentissima regina, vestræque prosapiæ nobilissima prole, longiori ævo in hoc regnantes mundo, in vitam æternam cum sanctis omnibus regnare sine fine ejus interventionibus faciat. In columen excellentiam vestram gratia superna custodiat. Huc usque clausula epistolæ papæ Adriani I, in qua libri Sacramentorum sancti Gregorii Magni ad Carolum Magnum transmissi fit mentio. Titulus autem ejusdem libri in ipso Codice ms. ita se habet:

IN NOMINE. DNI.
INCIPIT. LIBER. SA
CRAMENTORUM. DE
CIRCULO. ANNI. EXPO
SITUS. A STO. GREGO
RIO. PAPA. ROMANO.
EDITUS. EX AUTHENTI
CO. LIBRO. BIBLIOTHECÆ
CUBIGULI. SCRIPTUS.